

Metafysica als wetenschap in de Kritik der reinen Vernunft

Kants antwoord op Humes twijfel geanalyseerd in het licht van de heersende ideeën over causaliteit, kenvermogen en metafysica in het 18e-eeuwse Duitsland

Naam Dick Timmer
Studentnummer 3831272
1^e beoordelaar dr. Ernst-Otto Onnasch
2^e beoordelaar dr. Menno Liefers
Departement Filosofie en religiewetenschap
Opleiding Wijsbegeerte
Cursus Leeronderzoek
Cursuscode WY3V12045
Datum 29 juni 2015
Woorden 11510

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
1 Idee-historisch kader: causaliteit, kenvermogen en metafysica.....	7
1.1 Inleiding.....	7
1.2 Causaliteit.....	7
1.3 Kenvermogen	12
1.3.1 Empirische deductie: Locke en Hume	12
1.3.2 Schotse invloed: Tetens	15
1.4 Metafysica	16
2 Causaliteit, kenvermogen en metafysica in de Kritik der reinen Vernunft ...	22
2.1 Inleiding.....	22
2.2 Introductie KrV en sleutelbegrippen	22
2.3 Transcendentale esthetica	25
2.4 Transcendentale analytica	27
2.5 Transcendentale dialectiek.....	30
2.6 Samenvatting.....	32
Conclusie.....	34
Bibliografie	37

Inleiding

Ergens rond 1770-1772 ontwaakt Kant uit zijn ‘dogmatische sluier’. Het is de herinnering aan Hume die dat bewerkstelligt.¹ In het Kant-onderzoek heeft deze bekenenis tenminste twee dilemma’s opgeworpen. Ten eerst de vraag wat Kant in Hume vond dat hem uit zijn dogmatische sluier deed ontwaken. Daarover doen grofweg drie theorieën de ronde. Lewis Beck verdedigt dat Humes twijfel met betrekking tot causaliteit Kant heeft wakker geschud.² Gunter Gawlick argumenteert dat Kant door Hume op de antinomieën van de zuivere rede komt.³ Manfred Kuehn balanceert tussen beide en zegt dat Kant dankzij Hume de antinomie met betrekking tot causaliteit ontdekt.⁴ Deze discussie speelt op de achtergrond, maar is niet het onderwerp van deze scriptie. Het tweede dilemma betreft de vraag waaruit Kants antwoord op Hume precies bestaat. Paul Guyer probeert die vraag te beantwoorden door te kijken hoe Kant probeert het probleem dat hij bij Hume ziet op te lossen. Uit die oplossing meent hij vervolgens het probleem te kunnen deduceren.⁵ Deze scriptie ligt in de lijn van dit tweede

---

¹ Vgl. Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1746-1781," in *The Cambridge Companion to Kant*, red. Paul Guyer (Cambridge UP, 1992), 55. De ‘herinnering’ (*Erinnerung*) aan Hume kan zowel ‘gedachte,’ ‘herinnering,’ als ‘waarschuwing’ betekenen. Kant gebruikt de term in al die betekenissen, vgl. Immanuel Kant, *Kritiek van de zuivere rede*, vert. Jabik Veenbaas en Willem Visser (Amsterdam: Boom, 2004), Avii; A30/B45; A98; B414.

² Vgl. Lewis White Beck, *Essays on Kant and Hume* (Yale UP, 1978), 111-129.

³ Vgl. Gunter Gawlick en Lothar Kreimendahl, *Hume in der deutschen Aufklärung: Umriss einer Rezeptionsgeschichte*, Forschungen und Materialien zur deutschen Aufklärung (Stuttgart: Frommann Holzboog, 1987). Kant zegt in zijn brief aan Herz uit 1772 echter niets over de anomalieën; een reden voor Beck om Gawlicks voorstel af te wijzen, zie Lewis White Beck, "Hume in der deutschen Aufklärung: Umriss einer Rezeptionsgeschichte. by Gunter Gawlick; Lothar Kreimendahl," *Eighteenth-Century Studies* 21, no. 3 (1988): 407-408.

⁴ Vgl. Manfred Kuehn, "Kant's Conception of "Hume's Problem", " *Journal of the History of Philosophy* 21, no. 2 (1983); "The Reception of Hume in Germany," in *The Reception of David Hume in Europe*, red. Peter Jones (London: Thoemmes Continuum, 2005), 256-258.

⁵ Bijv. Paul Guyer, *Knowledge, Reason, and Taste: Kant's Response to Hume* (Princeton UP, 2008), 72-74. Guyer neemt hier overigens niet de *KrV*, maar de *Prolegomena* als uitgangspunt.

dilemma. Meer algemeen kunnen we vragen: wat is de vraag waarop Kant in de *Kritik der reinen Vernunft* (1781, *KrV*) antwoord geeft?

De onderzoeksvraag is de volgende:

Hoe moet het antwoord van Kant op Humes twijfel in de *Kritik der reinen Vernunft* worden begrepen in het licht van de heersende ideeën over causaliteit, kenvermogen en metafysica in het 18^e-eeuwse Duitsland?

Deze vraag bestaat uit twee delen die in afzonderlijke hoofdstukken worden besproken. Ten eerste de vraag naar de heersende ideeën in het 18^e-eeuwse Duitsland. Hoofdstuk 1 is daarom een idee-historisch overzicht van het intellectuele klimaat in Kants prekritische periode, waarbij de focus ligt op drie voor Kant centrale thema's, namelijk (1) causaliteit, (2) kenvermogen en (3) metafysica. De ingewijde lezer weet dat deze onderwerpen bij Kant integraal samenhangen, maar dat geldt voor de late, en zeker niet voor de vroege Kant, noch voor zijn tijdgenoten.⁶ Dit deel is een literatuuronderzoek van zowel primaire als secundaire teksten. Welke denkers op welke wijze invloed op Kant hebben gehad moet uit deze thematische bespreking duidelijk worden, ter beantwoording van de vraag welke ideeën Kant in de *KrV* samenbrengt. Kantgeleerden als Karl Ameriks, Paul Guyer, Manfred Kuehn en Eric Watkins hebben daarin al veel werk verzet en hun bevindingen kan ik deels slechts herhalen en samenhangend presenteren. Toch hoop ik door de context waarin dit gebeurt iets aan het onderzoek toe te voegen.

Ten tweede de vraag hoe Kants verwerking van de heersende ideeën tot een antwoord op Hume precies in zijn werk gaat. Hoofdstuk 2 focust op dit antwoord van Kant in de *KrV*. Zijn antwoord op Hume wordt geanalyseerd en afgezet tegen de filosofen die in het eerste deel aan bod zijn gekomen. Kant argumenteert dat een antwoord op Hume een antwoord is op de vraag hoe metafysica mogelijk is.⁷ Die vraag wordt, aldus Kant, op zijn beurt beantwoord wanneer men een antwoord geeft op de vraag hoe a priori synthetische oordelen mogelijk zijn. Ik

---

⁶ Zie voor de geleidelijke integratie van causaliteit, kenvermogen en metafysica bij Kant, bijv. Beiser, "Kant's," 36; 47-48; 56.

⁷ Vgl. Immanuel Kant, *Prolegomena*, vert. Willem Visser en Jabik Veenbaas (Amsterdam: Boom, 2012), 4:327.

zal Kants argument in het geschetste idee-historisch kader plaatsen en tonen hoe hij die ideeën samenbrengt als antwoord op Hume.

I

*heersende ideeën over causaliteit,
kenvermogen en metafysica
in het 18^e-eeuwse Duitsland*

1 Idee-historisch kader: causaliteit, kenvermogen en metafysica

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk moet duidelijk worden hoe over causaliteit, kenvermogen en metafysica wordt gedacht in het 18^e-eeuwse prekritische Duitsland. Omdat Kant Hume expliciet met betrekking tot causaliteit bespreekt, neem ik dat thema als uitgangspunt.⁸ Een aparte bespreking van kenvermogen dient om Kants verbreding van causaliteit naar metafysica te duiden en in te gaan op invloed van denkers als Locke, Hume en Tetens. Tenslotte bespreek ik de metafysica die ik als de rode draad door Kants prekritische periode beschouw.⁹

1.2 Causaliteit

Het volgende is het gangbare idee over causaliteit in de 18^e eeuw.¹⁰ Het cartesiaanse onderscheid tussen het materiële en het immateriële werpt de vraag op hoe interactie tussen lichaam en geest mogelijk is. Malebranche poneert daar-

---

⁸ Om Kants antwoord op Hume inzichtelijk te maken, zijn ook andere opties denkbaar. Zo kan een bespreking van causaliteit bijv. vervangen of aangevuld worden door een bespreking van substantie, vgl. Howard Robinson, "Substance," red. Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2014 Edition)* (2014), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/substance/>. §2.6.

⁹ De metafysica als rode draad beschouwen (vgl. Beiser, "Kant's.") is niet onomstreden. Volgens Michael Friedman, "Causal Laws and the Foundations of Natural Science," *ibid.*, is de prekritische Kant primair een gepassioneerde Newtoniaan, terwijl Susan Meld Shell, *The Embodiment of Reason: Kant on Spirit, Generation, and Community* (University of Chicago Press, 1996), het lichaam-geest probleem als de centrale thematiek van Kants prekritische werk beschouwt. Eric Watkins, "Kant's Theory of Physical Influx," *Archiv für Geschichte der Philosophie* 77, no. 3 (1995), en Laywine Alison Laywine, *Kant's Early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy*, vol. 3 (Ridgeview Pub Co, 1993), tenslotte, nemen zijn theorie van *physical influx* als de rode draad door zijn ontwikkeling. Ik kies voor metafysica, omdat Kants werk van begin af aan direct of indirect met metafysica te maken heeft.

¹⁰ Vgl. Eric Watkins, "The Development of Physical Influx in Early Eighteenth-Century Germany: Gottsched, Knutzen, and Crusius," *The Review of Metaphysics* 49(1995). Dit idee vindt men bij o.a. Karl Ameriks, "The Critique of Metaphysics: Kant and Traditional Ontology," in *The Cambridge Companion to Kant*, red. Paul Guyer (Cambridge UP, 1992), 249-279, en Louis E. Loeb, *From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy* (Ithaca: Cornell UP, 1981).

voor een occasionalistische positie. Leibniz verwerpt deze poging en introduceert de *harmonia praestabilita*. Hume, op zijn beurt, betwijfelt causaliteit in zoverre daarmee een noodzakelijk verband tussen oorzaak en gevolg wordt bedoeld en legt daarmee een bom onder de intellectualistische posities van Malebranche en Leibniz.¹¹ Vervolgens wordt afgesloten met Kant die Hume in de *KrV* van repliek dient en de eerdere ideeën overschaduwet. Een dergelijke lezing doet echter voorkomen alsof Kant alleen op Hume een antwoord geeft, terwijl hij in de *KrV* nadrukkelijk ook op Leibniz en anderen ingaat. De eenzijdige nadruk op Hume geeft een vertekend beeld van het intellectuele klimaat in het 18^e-eeuwse Duitsland. Met deze kanttekening in gedachten houd ik bij de bespreking van causaliteit de geschetste volgorde aan, maar zal ik waar nodig een nuancering plaatsen.

Laten we met de rationalistische posities beginnen. Volgens Malebranche is de veroorzaker van causale relaties een externe kracht, namelijk God. Naar aanleiding (*occasio*) van een geestelijke wilsact zet God de fysieke beweging in gang. Wanneer ik tegen een bal wil schoppen, ben ik niet de veroorzaker van de beweging van mijn lichaam en de bal, maar zorgt God voor de corresponderende bewegingen van zowel mijn lichaam als de bal.¹² Lichamen werken echter niet fysiek op elkaar in en dus bestaat er geen intersubstantiële causaliteit. Net als Malebranche verwerpt ook Leibniz de mogelijkheid van intersubstantiële causaliteit. Anders dan het occasionalisme verdedigt Leibniz wel intrasubstantiële causaliteit, wat inhoudt dat een object niet door een externe factor (bij Malebranche ‘God’), maar door zichzelf in beweging wordt gebracht.¹³ Alle verandering

---

¹¹ Vgl. Wayne Waxman, "Kant's Humean Solution to Hume's Problem," in *Kant and the Early Moderns*, red. Daniel Garber en Béatrice Longuenesse (Princeton UP, 2008), 173.

¹² Vgl. Nicolas Malebranche, *The Search After Truth: Elucidations of the Search After Truth* (Cambridge UP, 1997), 660.

¹³ Zie voor Leibniz' argumenten tegen het occasionalisme bijv., Gottfried Wilhelm Leibniz, *Theodicy*, vert. E.M. Huggard (Yale UP, 1952), §16; §249. Voor een vollediger beeld over de relatie tussen Leibniz en Malebranche, zie Nicholas Jolley, "Leibniz and Occasionalism," in *Causality and Mind. Essays on Early Modern Philosophy*, red. Nicholas Jolley (Oxford UP, 2013). In zekere zin is ook voor Leibniz God de veroorzaker van causale relaties, omdat hij verdedigt dat God in een eerder stadium de beweging van afzonderlijke monaden op elkaar heeft afgestemd ('geharmonieerd'). Dat is de reden dat causale relaties wel werkelijk lijken.

in de staat van een substantie, door Leibniz ‘monade’ genoemd, komt voort uit die substantie zelf. Deze substantie is de bouwsteen van de objecten die wij waarnemen. Elke monade bevat een blauwdruk met alle mogelijke staten waarin deze zich kan bevinden. Deze blauwdruk coördineert met alle andere blauwdrukken. Die coördinatie is precies wat het geval is wanneer ik tegen een bal aanschop. De prekritische Kant verdedigt een vorm van *physical influx* en zegt dat, contra Leibniz, substanties verandering brengen in andere substanties. Kant argumenteert dus voor intersubstantiële causaliteit. Wanneer ik tegen een bal aanschop, schop ik daadwerkelijk tegen een bal en is mijn lichaam de veroorzaker van de beweging van die bal. Er vindt een bepaalde transitie van eigenschappen tussen verschillende objecten plaats. Kant ontwikkelt deze positie in het licht van andere denkers, namelijk Gottsched, Knutzen en Crusius.¹⁴

Het empirisme brengt andere filosofische posities voort. In het algemeen kan men zeggen dat de rationalistische benadering van Leibniz, Malebranche en de prekritische Kant, waarbij wordt geargumenteed zonder al teveel aandacht aan de ervaring te schenken, voor de empiristen te speculatief is. Begrippen als ‘substantie’ en ‘causaliteit’ zijn voor hen problematisch, omdat deze niet waarneembaar zijn en de empiristen over het algemeen verdedigen dat kennis alleen mogelijk is over datgene dat in de ervaring verschijnt. Metafysische claims over de aard van causaliteit worden daarom vermeden.¹⁵ Dat geldt in het bijzonder voor claims waaraan rationalisten noodzakelijkheid en algemeenheid toeschrijven. Volgens Hume kunnen twee objecten die gezamenlijk voorkomen, bijvoorbeeld vuur en rook, ook los van elkaar worden gedacht. De ontkenning van de noodzakelijkheid en algemeenheid van een dergelijke opeenvolging (door bijvoorbeeld ‘rook’ zonder ‘vuur’ te denken) levert geen contradictie op, zoals dat wel het geval is wanneer men een ‘getrouwde vrijgezel’ probeert te denken. Volgens Hume

---

¹⁴ Vgl. Watkins, "The Development," 300-338.

¹⁵ Daarom is voor bijv. Newton het ontdekken en kwantificeren van natuurwetten belangrijker dan de metafysische onderbouwing ervan, vgl. P.J.E. Kail, "Causality," in *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy*, red. Aaron Garrett (Routledge, 2014), 191.

ontbreekt in de ervaring daarom de noodzakelijkheid van dergelijke oordelen.¹⁶ De overtuiging dat er intersubstantiële causaliteit plaatsvindt, komt door innerlijke determinatie en de gewenning aan co-existentïes.¹⁷ Deze gewenning leidt tot het gevoel van noodzakelijkheid. Die noodzakelijkheid is niet afgeleid uit de ervaring, maar uit onze reflectie op de ervaring en kan daarom niet voor kennis doorgaan.¹⁸ Zoals later uit Humes analyse van het kenvermogen zal blijken is er niets dat kan garanderen dat die reflectie op de ervaring de werkelijkheid recht doet.¹⁹

Humes positie heeft Duitsland niet onberoerd gelaten. Zo stemt Mendelssohn met Hume in dat de ervaring vooraf gaat aan alle kennis, maar ziet hij Humes kritiek op causaliteit als een psychologisch en zeker geen metafysisch probleem. Humes scepticisme wordt door Mendelssohn op die manier al dan niet terecht ontmanteld.²⁰ We kunnen Humes positie ook tegenover die van de voorkritische Kant plaatsen.²¹ In Kants latere terminologie verdedigt Hume dat alleen van analytische oordelen de noodzakelijkheid kan worden gekend.²² Dat is een direc-

---

¹⁶ Vgl. David Hume, *A Treatise of Human Nature* (Dover Publications, INC2003), 1.3.2.11. Kant, *KrV*, A112; B115, stemt hier volledig mee in.

¹⁷ Vgl. David Hume, *Enquiry Concerning Human Understanding* (New York: Dover Publications, 2004), 26.

¹⁸ Vgl. Graciela De Pierris en Michael Friedman, "Kant and Hume on Causality," red. Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2013 Edition)* (2013), <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/kant-hume-causality/>. §2.

¹⁹ Vgl. Martin Bell, "Hume on Causation," in *The Cambridge Companion to Hume*, red. David Fate Norton en Jacqueline Taylor (Cambridge UP, 2008), 150-165.

²⁰ Dat Mendelssohns lezing niet uit de lucht gegrepen is, verdedigt ook Bell, "Hume on Causation," 147. Een dergelijke psychologische lezing van Hume vinden we eveneens bij Reid, vgl. §1.3.1. Voor een verdere analyse van de relatie tussen Mendelssohn en Hume, zie Manfred Kuehn, "Reason and understanding," in *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy*, red. Aaron Garrett (Routledge, 2014), 180-182. Hamann noemt Hume in 1759 in een brief aan Kant een 'Saul onder de profeten'. Hij verbindt, evenals Mendelssohn, Leibniz' monaden met Humes idee van 'gewoonte', vgl. Immanuel Kant, *Correspondence*, red. Paul Guyer en Allen W. Wood (Cambridge UP, 1999), 52-53.

²¹ Beck, "The Reception," 252-253, onderscheidt twee fasen in Kants prekritische verwerking van Humes causaliteitsprobleem. Dit laat ik verder onbesproken.

²² Of Hume alleen analytische oordelen als a priori beschouwd, is onduidelijk (vgl. Hume, *Enquiry*, 4-12.). Hume zegt in ieder geval dat alle synthetische oordelen a poste-

te aanval op Kants *physical influx*, omdat deze wel een bepaalde noodzakelijkheid aan causale relaties toekent, maar deze relaties synthetisch zijn (want de ervaring betreffende). Dat een soortgelijk argument als met betrekking tot causaliteit ook voor substantie gegeven wordt door Hume ('substantie' verschijnt ook niet in de ervaring), betekent een aanval op de traditionele Leibniz-Wolffiaanse metafysica, maar opmerkelijk genoeg niet direct tegen Leibniz' *harmonia praestabilita*. Leibniz veronderstelt immers dat de monaden niet interacteren en verdedigt daarom geen noodzakelijke causale relaties tussen monaden.²³ De monadenleer zelf wordt door Hume vanzelfsprekend wel aangevallen. Dat ook God niet in de ervaring verschijnt, en dat daarom Malebranche' positie volgens Hume niet houdbaar is, behoeft weinig betoog.²⁴

De Schotse filosoof Thomas Reid probeert Hume van replek te dienen en zijn werk geniet in de jaren voorafgaand aan de *KrV* meer en meer bekendheid in Duitsland. Er bestaat volgens hem een zekere wetmatigheid in de ervaring. Echter, wanneer *a* *b* antecedeert, zegt dat evenveel over de causaliteit daartussen als wanneer iemand zegt dat de nacht de dag antecedeert. Reid beaamt dus met Hume dat causaliteit niet in de ervaring wordt waargenomen. Toch is er een belangrijk verschil. Reid zegt dat de metafysische uitspraak dat 'alles dat begint met bestaan een oorzaak heeft,' een vooronderstelling is van het denken en handelen. Wat volgens Hume nooit gerechtvaardigd kan worden neemt Reid als aanname, implicerend dat het veilig is tegen sceptische tegenwerpingen (Reid is

---

riori zijn, vgl. Kenneth P. Winkler, "Kant, the Empiricists, and the Enterprise of Deduction," in *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, red. Paul Guyer (Cambridge UP, 2010), 70-71. Locke zegt dat, hoewel schaars, er a priori oordelen zijn die niet analytisch zijn. De voorbeelden hiervoor zijn echter onvoldoende voor een metafysica, vgl. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (1690), 4.3.10. Zie voor een uitwerking van het onderscheid analytisch/synthetisch en a priori/a posteriori §2.2.

²³ Vgl. Eric Watkins, *Kant and the Metaphysics of Causality* (Cambridge UP, 2005), 161. Mendelssohn verenigt Hume en Leibniz bijv. door te zeggen dat Leibniz' ontologie een Humeaanse fenomenologie vereist, vgl. Kuehn, "The Reception," 235-236; "David Hume and Moses Mendelssohn," *Hume Studies* 11, no. 2 (1995): 198.

²⁴ Zie voor deze en andere argumenten van Hume tegen Malebranche, Bell, "Hume on Causation," 159-165.

daarmee aanvoerder van de zogenaamde ‘common sense’-stroming).²⁵ De cruciale stap die Reid zet is dat hij met Hume accepteert dat noodzakelijkheid niet in de ervaring gekend kan worden, maar dat het verstand evenwel terecht a priori causale relaties veronderstelt. Reid verdedigt daarom dat causaliteit niet uit de ervaring kan worden afgeleid, maar als universeel, psychologisch principe aangevaard moet worden. Volgens hem blijkt de juistheid van dat principe uit het denken en handelen. Wanneer ik uit ervaring leer dat handeling *a* in *b* resulteert, kan ik die kennis gebruiken om de wereld te beheersen.²⁶ Hoe wankel de common sense filosofen volgens Kant ook zijn; Reid zet een eerste stap richting Kants analyse van het kenvermogen. We zullen ons daar nu verder in verdiepen.

1.3 Kenvermogen

1.3.1 Empirische deductie: Locke en Hume

Een bespreking van het kenvermogen is op tenminste twee manieren mogelijk. Men kan kijken of er in de analyse van de functies van het kenvermogen een bepaalde ontwikkeling zichtbaar is. Daarnaast kan men onderzoeken welke methode wordt gebruikt om de functies van het kenvermogen in kaart te brengen. In deze bespreking focus ik me op het tweede, omdat dat het dichtst op Kants eigen project aansluit. Ik begin met een vergelijking waaruit de invloed van Lockes en Humes empirische methode op Kants transcendentale methode in de *KrV* duidelijk moet worden.²⁷ Vervolgens kijk ik naar de analyse van het kenvermogen van Tetens.

Locke onderzoekt volgens Kant als één van de eerste denkers de grenzen van het kenvermogen.²⁸ Andere belangrijke filosofen, waaronder de door Locke ge-

---

²⁵ Vgl. Manfred Kuehn, *Scottish Common Sense in Germany, 1768-1800: A Contribution to the History of Critical Philosophy* (Cambridge UP, 1987), 13-35. Op de common sense filosofen zal ik later terugkomen.

²⁶ Vgl. Kail, "Causality," 196-197.

²⁷ Vgl. Winkler, "Kant," 44-45. Kuehn, "Reason," 170, gaat zelfs zover te stellen dat Kant in essentie niet meer doet dan Lockes positie uitwerken.

²⁸ Zie Locke, *Essay*, Epistle to the reader. Hume beschrijft een dergelijke gedachte in *Treatise*, 1.4.7.12.

prezen Wolff, hadden dat nagelaten.²⁹ In de *KrV* noemt Kant Lockes werk een ‘fysiologie van het menselijk verstand,’³⁰ waarin diens reikwijdte en legitimiteit wordt uiteengezet. De vraag die daardoor beantwoord moet worden is of en hoe objectieve kennis mogelijk is. De methode die Locke gebruikt noemt Kant ‘empirische deductie’, dat wil zeggen een analyse van hoe een concept als causaliteit ‘wordt verkregen door ervaring en de reflectie daarop.’³¹ Leibniz beweerde, in de lijn van Locke, dat kennis over zintuiglijke objecten wordt bewerkstelligd door de intellectuele activiteit van het verbinden van die objecten.³² De vraag is nu hoe een dergelijke ‘intellectuele activiteit’ objectieve kennis oplevert. Reid had die vraag al beantwoord door te zeggen dat dit gewoon aangenomen moet worden, maar zo’n beroep op ‘common sense’ is voor Locke problematisch.

Volgens Locke is de geest een onbeschreven blad waarop de ervaring gewaarwordingen schrijft. Er bestaan geen aangeboren ideeën en alle concepten zijn slechts kenbaar uit de ervaring. Gewaarwordingen vormen de basis voor ideeën, die zowel eenvoudig (bijv. één enkele gewaarwording) als complex (de combinatie van gewaarwordingen) kunnen zijn.³³ Deze activiteit van het kenvermogen levert volgens Locke kennis op die is afgeleid van concrete ervaring en daardoor gerechtvaardigd. Locke lijkt te veronderstellen dat concepten als causaliteit kunnen worden gerechtvaardigd door ervaring omdat ze in de ervaring verschijnen of functioneren.³⁴ Een dergelijke positie zou volgens Kant echter ook door mensen kunnen worden verdedigd die zonder verantwoording van methode het verstand opdelen in verschillende functies en vervolgens aannemen dat die functies

---

²⁹ Vgl. Kant, *KrV*, Bxxxvi; Paul Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge* (Cambridge UP, 1987).

³⁰ Kant, *KrV*, Aix.

³¹ Ibid., A85/B117.

³² Vgl. Gottfried Wilhelm Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, redactie en vertaling door Peter Remnant en Jonathan Bennett (Cambridge UP, 1982), 4.11.10. Overigens noemt Kant Leibniz’ (en Wolffs) analyse niet synthetisch, maar logisch. Volgens Kant zegt Leibniz dat kennis zonder synthetisch oordeel tot stand komt en geen samenspel tussen de zintuiglijkheid en het kenvermogen vereist. Daarom kan Leibniz onterecht minachtend over de ervaring als bron van kennis spreken (vgl. *KrV*, B332.).

³³ Vgl. Locke, *Essay*, 2.12.

³⁴ Vgl. Kant, *KrV*, A94-95/B126-127.

daadwerkelijk kennis genereren. Het bezwaar hiertegen is dat men op los zand bouwt. Locke geeft een antwoord op de vraag hoe kennis ontstaat, maar dat antwoord mist een zuiver fundament, omdat hij niet toont waarin de relatie tussen de activiteit van het kenvermogen en de werkelijkheid gelegen is. Reids 'oplossing' is daarvoor geen oplossing, omdat hij dit probleem met Lockes analyse van het kenvermogen niet inziet. Zonder zuivere afleiding kan de objectiviteit van dergelijke concepten niet worden vastgesteld. Daarvoor zijn zuivere concepten nodig die een strenge noodzakelijkheid hebben.

Hume verwerpt de mogelijkheid van dergelijke concepten, omdat in de ervaring nooit zoiets noodzakelijks en universeels verschijnt.³⁵ Hij zegt dat wanneer een idee tot een zintuiglijke impressie wordt herleid de vraag naar de aard en werkelijkheid van dat idee is beantwoord.³⁶ Is er geen corresponderende impressie bij een idee, dan is het idee leeg. Kijken we nogmaals naar Humes idee over causaliteit dan zegt hij dat het concept 'noodzakelijk verband' moet worden herleid tot een of meer impressies. Een dergelijke impressie bestaat in de ervaring echter niet. Hume geeft het voorbeeld van twee biljartballen die elkaar aanstoten. Hij kan accepteren dat de beweging van beide objecten objectief werkelijk is (want de ideeën van biljartballen zijn te herleiden tot impressies), zonder zich te committeren aan de gedachte dat er een causaal verband tussen beide objecten bestaat. Het zijn en blijven twee gescheiden objecten. Het causale verband wordt waargenomen door gewoonte of gewenning van de waarnemer, maar dat is geen argument voor de gedachte dat causaliteit objectief en werkelijk bestaat.

Humes empirische deductie rechtvaardigt kennis van causaliteit in de objectieve werkelijkheid niet, omdat het de mogelijkheid van het kennen van noodzakelijkheid in de ervaring ontkent. Het probleem voor Kant is daarom dat causaliteit aan een subjectieve, bijna psychische eigenschap van het menselijk kenvermogen wordt toegeschreven. Zou het mechanisme om causaliteit waar te nemen niet 'gewenning,' maar aangeboren zijn, dan zou de objectiveerbaarheid ervan

---

³⁵ Vgl. Winkler, "Kant," 59.

³⁶ Een impressie (*impression*) is voor Hume en 'outward or inward sentiment,' van wat we 'hear, or see, or feel, or love, or hate, or desire, or will.' Een idee (*idea*) is een van impressie(s) afgeleide gedachte, vgl. Hume, *Enquiry*, 2.3; 2.5.

met betrekking tot de ervaring blijven staan, ondanks dat het concept niet uit de ervaring afleidbaar is.³⁷ De deductie van causaliteit door Hume blijkt uiteindelijk geen deductie van het concept causaliteit te zijn, maar van onze waarneming ervan en is daarom empirisch en niet zuiver. Hume maakt geen onderscheid tussen de dingen in zichzelf en onze ervaring ervan. In de *Prolegomena* noemt Kant Hume daarom de eerste die zoekt naar de fundering van causaliteit, maar Hume vond niet causaliteit maar gewenning en dacht dat daarmee de kous af was. Kants transcendentale deductie probeert, zoals ik in het tweede deel uiteenzet, causaliteit niet uit ervaring te deduceren, maar te tonen hoe zonder het concept causaliteit ervaring onmogelijk is.

1.3.2 Schotse invloed: Tetens

De invloed van Britse denkers in Duitsland tijdens de tweede helft van de 18e eeuw heeft Kant zeker indirect sterk beïnvloed. In plaats van stil te staan bij bijvoorbeeld Oswald en Beattie wil ik één belangrijke Duitse filosoof bespreken die als geen ander de Britse filosofie heeft geprobeerd te verdisconteren met de Duitse filosofie, namelijk Johann Nicolaus Tetens. Zijn werk leverde hem zelfs de bijnaam ‘Duitse Hume’ op.³⁸

Volgens Tetens zijn er drie soorten noodzakelijkheid, namelijk één gebaseerd op de faculteit van het denken, één intrinsiek aan de aard van de dingen die wordt doordacht en één gebaseerd op gewoonte. Humes probleem komt voort uit het feit dat hij de derde vorm van noodzakelijkheid voor de eerste aanzag en dus de ervaring van causaliteit verwarde met het concept ervan. Wanneer het om de mogelijkheid van objectieve kennis gaat, is echter de eerste in het geding. We kunnen niet anders dan objecten uit de ervaring als objectief, werkelijk verbonden met andere objecten ervaren. Deze wetmatigheid is eigen aan het kenvermogen en maakt het onderscheid tussen het objectieve, externe en het subjectie-

---

³⁷ Vgl. Kant, *KrV*, B167.

³⁸ Volgens Kuehn, *Scottish*, 120-121, wordt op tenminste vier fronten de Schotse invloed op Tetens duidelijk, namelijk (1) zijn analyse van perceptie, (2) zijn analyse van de notie van objectieve referenties, (3) zijn theorie van common sense en (4) zijn analyse van wetten in het verstand als objectief noodzakelijk.

ve, onwetmatige mogelijk.³⁹ We kunnen die ervaring echter niet vergelijken met de objecten ‘voorbij de ervaring’. Objectiviteit betekent voor Tetens ‘onveranderlijke subjectiviteit’ en ontleent zijn wetmatigheid dus niet aan een externe wereld, maar aan de aard van de menselijke kenfaculteit.⁴⁰ Dit komt dichtbij Kants analyse in de *KrV*, zoals later zal blijken.

Tetens meent dat het voor de ontwikkeling van de filosofie noodzakelijk is dat Humes ideeën worden uitgewerkt. Het probleem van causaliteit bij Hume wordt door Tetens in een breder perspectief geplaatst. Dit perspectief is dat van de faculteit van het denken als mogelijkheidsvoorwaarde voor het verbinden van objecten in de ervaring. In Kants latere terminologie heeft dit tot gevolg dat a priori synthetisch oordelen mogelijk zijn. Vanuit de mogelijkheid tot subjectieve causaliteit 'in het verstand' argumenteert Tetens de mogelijkheid van objectieve causaliteit. Volgens Hamanns brief aan Herder uit 1779 lag Tetens werk continue op Kants bureau. Kant kon Tetens op zijn beurt echter niet overtuigen zijn ideeën over causaliteit over te nemen.⁴¹

1.4 Metafysica

We richten ons tenslotte op de metafysica in Kants voorkritische periode. De 18^e-eeuwse metafysica is de wetenschap van de eerste principes en universele eigenschappen van de dingen. Aanvankelijk ontwikkelt Kant een rationalistische epistemologie die het bestaan van God, onsterfelijkheid en de eerste oorzaak moet rechtvaardigen. Vanaf de jaren '60 verlaat hij dit rationalisme en verdedigt hij een sceptische positie die metafysica afwijst wanneer deze de grenzen van het verstand overschrijdt. Dan krijgen door bijvoorbeeld de vertaling van de *Enquiry* Humes epistemologie en metafysica bekendheid.⁴² In de periode '66-'72 groeit zijn vertrouwen weer in de mogelijkheid van metafysica. Tot begin jaren '80 werkt Kant aan de verwezenlijking daarvan: de *KrV*. In de onderstaande beschrijving van Kants ontwikkeling houd ik me grofweg aan de hierboven be-

---

³⁹ Vgl. Guyer, *Kant*, 74.

⁴⁰ Vgl. Kuehn, "Reason," 183-184.

⁴¹ Vgl. Kant, *Correspondence*, 168; 612.

⁴² Voor de introductie van Hume en Duitsland, zie Kuehn, "The Reception," 231.

schreven ontwikkelingsfasen. Kants definitie van metafysica verandert gedurende deze periodes, maar de rode draad is te bepalen wat de grenzen van de rede zijn.⁴³ Kant argumenteert evenals Locke dat voor een antwoord op Humes claim dat over causaliteit, substantie en dus metafysica geen kennis mogelijk is, een analyse van het kenvermogen moet worden gegeven.⁴⁴ Causaliteit en kenvermogen komen daarom in Kants metafysica meer en meer samen.

Wanneer door Newtons werk het mechanische wereldbeeld het Aristotelische wereldbeeld vervangt, worstelen ook filosofen met de consequenties daarvan. Een volwaardig wetenschappelijke metafysica moet volgens de in de eerste helft van de 18^e eeuw gangbare Leibniz-Wolffiaanse mathematische methode uitgaan van eenduidige beginselen en deductie. Deze mathematisering van de metafysica wordt gedurende de 18^e eeuw voortgezet door de conservatieve flank van de toonaangevende Berlijnse Academie. Dat geldt niet voor haar progressieve flank. Vanaf ongeveer 1754, maar misschien zelfs eerder, wordt Humes gedachtengoed door hen ingezet om de klassieke Leibniz-Wolffiaanse metafysica te bestrijden. Piëtisten, onder aanvoering van Crusius, verdedigen een empirische, deductieve filosofie. Zij keren het rationalistische programma de rug toe. In diezelfde periode begint Kants door deze ontwikkeling beïnvloede academische carrière.

De Leibniz-Wolffiaanse mathematisering van de metafysica blijkt op drie fronten problematisch.⁴⁵ Ten eerste wat betreft de intersubstantiële en intrasubstantiële causaliteit, zoals besproken in §1.2. Ten tweede vanwege het bestaan van substanties of ‘monaden’. Newtoniaanse wiskundigen verdedigen dat ruimte oneindig deelbaar is, waarop Leibniz tegenwerpt dat de monaden ondeelbaar zijn en ruimte dus niet oneindig deelbaar is. De ontologische status van substanties

---

⁴³ Ameriks onderscheidt eveneens vier fasen in Kant prekritische periode. Volgens Ameriks begint Kant als empirist, wordt hij in 1756 rationalist, verandert hij in 1766 in een scepticus en begint hij vanaf 1768 een quasi-Kritike positie te verdedigen, vgl. Karl Ameriks, *Kant's Theory of Mind: An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason* (Oxford UP, 1982). Dit resulteert niet in een wezenlijk andere lezing van zijn voorkritische metafysica.

⁴⁴ Naast Kant bespraken bijv. ook Feder, Meinens, Tetens en Eberhard dit probleem, zie Kuehn, *Scottish*, 167.

⁴⁵ Vgl. Irving Polonoff, "Force, Cosmos, Monads and Other Themes of Kant's Early Thought," *Kant-Studien Ergänzungsheft* 107(1973): 6-21; 77-89.

blijkt de spil van het debat. Het derde dispuut sluit hier nauw bij. Newtonianen menen dat er absolute ruimte bestaat onafhankelijk van ervaring en substantie. Binnen deze ruimte worden objecten door krachten bewogen. Leibniz verdedigt dat ruimte bestaat in de mogelijke en daadwerkelijke afstanden tussen de monaden. Ruimte zelf wordt nooit waargenomen, alleen objecten die zich in die ruimte bevinden. Zonder objecten verschilt het ene punt in de ruimte op geen enkele wijze van het andere punt, waardoor beide punten, gegeven Leibniz' idee van de identiteit van het ononderscheidbare, feitelijk hetzelfde zijn. Leibnizianen verwijten wiskundigen buiten hun discipline te treden en relationele ruimte voor absoluut te houden, terwijl zij op hun beurt argumenteren dat Leibniziaanse metafysici zich verliezen in eindeloze spitsvondigheden.

Kants inzet in de jaren '50 is Crusius te weerleggen en de rationaliteit van de Verlichting te continueren. Dit is een ideaal dat hij gemeen had met belangrijke namen als Mendelssohn, Feder, Tetens, Meiners en Garve.⁴⁶ Zonder een nieuwe metafysica is het onmogelijk religieuze en morele overtuigingen te rechtvaardigen. Kant ontwikkelt een metafysica met als inzet 'to discover the inner forces of things, the first causes of the laws of motion and the ultimate constituents of matter.'⁴⁷ Leibniz had een dergelijke metafysica in *Specimen dynamicum* (1695) verdedigt. Het onderwerp van de metafysica is hoe materie bestaat en interacteert met andere materie. In *Principiorum Primorum Cognitionis Metaphysicae Nova Dilucidato* (1755) verdedigt Kant dat een onderzoek naar de grenzen van onze kennis noodzakelijk is voor de fundering en plaatsbepaling van de metafysica. Zijn doel is een monistisch, naturalistisch wereldbeeld te schetsen dat morele en religieuze overtuigingen intact laat. In de jaren '60-'72 neigt Kant naar het empirisme. Dit betekent een verwijdering van de mogelijkheid van Leibniz-Wolffiaanse metafysica. Rond '66 komt er een kentering. Kant raakt ervan overtuigd dat een metafysica die zich niet met het kenvermogen bezighoudt geen gerechtvaardigde oordelen kan maken. Hij formuleert de kernvraag van zijn latere

---

⁴⁶ Vgl. Kuehn, *Scottish*, 48-49.

⁴⁷ Beiser, "Kant's," 31.

metafysica: hoe zijn a priori synthetische oordelen mogelijk.⁴⁸ Deze verbreding van Humes probleem, namelijk van causaliteit naar metafysica in het algemeen, heeft Kant waarschijnlijk opgedaan bij Reid, Oswald en Beattie, hoewel hun oplossing sterk verschilt van die van Kant.⁴⁹ Metafysica gaat niet over de ervaring of begrippen die we uit de ervaring kennen (bijv. causaliteit), maar over de grenzen van het kenvermogen. Reid zegt in die lijn:

This may truly be called an analysis of the human faculties; [...] that is, an enumeration of the original powers and laws of our constitution, and an explication from them of the various phenomena of human nature,⁵⁰

en Oswald, ook een invloedrijke common sense filosoof, voegt daaraan toe:

The anatomy of the human body hath been long a serious study [...] but the mind hath never yet come under the same careful inspection [...] its objects are not enumerated, its extent is not known, and its authority is little regarded [...]. On all these subjects we are become expert reasoners, but hardly know when or where to stop, or how to form a steady judgment.⁵¹

Kant heeft de Leibniz-Wolffiaanse positie tot eind jaren '60 verdedigd. Reids idee dat extensie, beweging en ruimte niet uit de ervaring afleidbaar zijn, maar als wetmatigheden in ons denken zijn geïmplementeerd, zijn voor Kant mogelijk van grote waarde geweest. Nog in '68 verdedigt Kant dat ruimte en tijd objectief buiten het menselijk verstand bestaan, maar in '70 verdedigt hij een dergelijke natuurwet en zegt dat 'there is [nothing] else here born with us except the law of the mind according to which it joins its own sense together in a fixed manner as a result of the presence of an object.'⁵² Dit is opmerkelijk, omdat de Franse verta-

---

⁴⁸ Vgl. *Ibid.*, 30-35; 38; 42; 45.

⁴⁹ Vgl. Kuehn, *Scottish*, 184-185.

⁵⁰ Thomas Reid, *An Inquiry Into the Human Mind, on the Principles of Common Sense* (London: Thomas Tegg, 1823), 6.

⁵¹ James Oswald, *An Appeal to Common Sense in behalf of Religion* (London: J. Hughs, 1768), 85. Voor een analyse van Oswalds invloed op Kant, zie Kuehn, *Scottish*, 180-183.

⁵² Immanuel Kant, *Selected Pre-Critical Writings and Correspondence with Beck*, vert. G.B. Kerferd en D.E. Walford (Manchester UP, 1968), 74.

ling van Reids *Inquiry* in '68-'69 moet zijn geweest – precies de periode die het 'gat' tussen '68 en '70 overbrugt.⁵³

Zowel Kant als de Schotten verdedigen, tegen Hume, dat bepaalde concepten noodzakelijk en a priori zijn en dat hun oorsprong niet in de ervaring gelegen is. Het moet rond '70 zijn dat Kant mogelijkheid ziet zijn methode dieper te laten gaan dan die van de Schotten. Langzaamaan ontwikkelt zich het idee van de transcendentale deductie als essentiële stap.⁵⁴ In 1772 schrijft Kant zijn beroemde brief aan Herz. De empirische deductie van Locke en Hume en de idee van common sense kunnen het kenvermogen niet voldoende in kaart brengen. Kant ontwikkelt verder belangrijke concepten als *noumena* en *phaenomena*.⁵⁵ Deze ontdekking geeft hem weer het vertrouwen dat metafysica mogelijk is. Zijn verdere ontwikkeling staat in het teken van de ontwikkeling daarvan, zoals het uitwerken van de verhouding tussen representatie en object.⁵⁶ Als in 1781 de *KrV* uitkomt, komt Kants metafysische project tot een voorlopig einde.

---

⁵³ Kuehn, *Scottish*, 167-176, verdedigt dat Kant Reid vóór en zeker in '68-'70 gekend c.q. gelezen moet hebben. Maar vgl. Frederick C. Beiser, "Scottish Common Sense in Germany, 1768-1800. by Manfred Kuehn," *Eighteenth-Century Studies* 22, no. 4 (1989): 634.

⁵⁴ Vgl. Kuehn, *Scottish*, 186.

⁵⁵ De betekenis van deze begrippen is echter nog niet gelijk aan de betekenis ervan in de *KrV*, vgl. Beiser, "Kant's," 48.

⁵⁶ Vgl. Kant, *Correspondence*, 10:130-131.

II

*het antwoord van Kant
op Humes twijfel in de
Kritik der reinen Vernunft*

2 Causaliteit, kenvermogen en metafysica in de *Kritik der reinen Vernunft*

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat Kants onderzoek naar de zuivere rede centraal. De genitivus ‘der’ in *Kritik der reinen Vernunft* kan met zowel ‘van’ als ‘door’ worden vertaald. Het Griekse *krinó*, waarvan *Kritik* is afgeleid, betekent ‘scheiden,’ ‘afzonderen’ of ‘(ver-)kiezen’. Hieruit volgt de inzet van Kants programma: het domein afbakenen waarbinnen betekenisvol metafysica kan worden bedreven, waarbij het zuivere verstand op zichzelf betrokken wordt.⁵⁷ Kants werk staat daarmee in directe lijn met Lockes *Essay* en Humes *Treatise*.⁵⁸ Causaliteit, kenvermogen en metafysica komen in de *KrV* het best tot hun recht wanneer ze gezamenlijk worden gepresenteerd. Die verbondenheid zal ik creëren door een analyse te geven van de *KrV* met als focus de transcendentale esthetica en transcendentale analytica. Waar mogelijk verbind ik ideeën en argumenten met filosofen die eerder zijn besproken.

2.2 Introductie *KrV* en sleutelbegrippen

In de inleiding van de *KrV* spreekt Kant over een ‘Copernicaanse Wending’ (B-versie) en zegt hij dat ‘er geen enkel metafysisch probleem is dat hier niet wordt opgelost, of [...] waarvan niet tenminste de sleutel wordt aangereikt.’⁵⁹ Na de inleiding komt de transcendentale esthetica over differentiatie (ruimte) en successiviteit (tijd) als zuivere intuïties.⁶⁰ Daarna komt de transcendentale logica, de bespreking van het kenvermogen. De transcendentale logica valt uiteen in een bespreking van het verstand (transcendentale analytica) en een bespreking van de

---

⁵⁷ In zekere zin is de *KrV* geen metafysica maar meta-metafysica, namelijk een fundering of rechtvaardiging van de metafysica. De metafysica zelf is de Newtoniaanse natuurwetenschap. Fysica is de toepassing van die natuurwetenschap. De relatie tussen de grondlegging van de metafysica in de *KrV* en *KpV* laat ik buiten beschouwing.

⁵⁸ Vgl. Winkler, "Kant," 43.

⁵⁹ Kant, *KrV*, Axiii.

⁶⁰ Dit idee vindt men ook bij Leibniz, vgl. Gottfried Wilhelm Leibniz, *Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz* (Berlin: Weidman, 1875-1890), 7:363-364.

rede (transcendentale dialectica). Ik zal Kants antwoord op Hume in de transcendentale esthetica en de transcendentale analytica zoeken en volg daarmee de lezing van Beck.⁶¹ De transcendentale dialectica laat ik daarom goeddeels buiten beschouwing.

De inzet van de *KrV* is het rechtvaardigen van de objectiviteit van metafysische oordelen, welke door Hume wordt verworpen in zoverre iets niet in de ervaring verschijnt.⁶² Metafysica kan daarom volgens Hume geen objectieve kennis verschaffen. De Schotse common sense filosofen, zoals Reid, hadden zich in antwoord op Hume beroepen op het gezond verstand, volgens Kant '[w]elbeschouwd [...] alleen maar een beroep op het oordeel van de grote menigte'.⁶³ Dit is in de analyse van het kenvermogen naar voren gekomen. Met 'objectieve kennis' kunnen volgens Kant twee zaken worden bedoeld. De eerste betreft de waarheid van oordelen, de tweede de relatie tussen oordelen en de werkelijkheid. Kant verdedigt dat het eerste soort objectiviteit mogelijk en het tweede soort onmogelijk is. Bezien vanuit het empirisme-rationalisme onderscheid stemt Kant met de empiristen in dat alle kennis afhankelijk is van de ervaring.⁶⁴ Leibniz en Wolff hebben onterecht de zintuigen als ondergeschikte kennisbron gezien, alsof de zintuigen alleen maar de rede verwarren en verstoren.⁶⁵ Maar hij benadrukt met

---

⁶¹ Vgl. Beck, *Essays*, 111-129.

⁶² Het is onduidelijk of Kant de empirist wil beantwoorden of de scepticus. Kant, *KrV*, A93/B126, zegt dat 'alle ervaring evenwel behalve de aanschouwing van de zintuigen, waardoor iets gegeven wordt, nog een *begrip* van een object dat in de aanschouwing wordt gegeven, of verschijnt [bevat].' Kant zegt niet of dit een premisse is of een van andere premissen afgeleide conclusie. In de brief aan Herz uit 1772 blijkt dat de transcendentale deductie moet tonen hoe a priori concepten op de ervaring van toepassing zijn, maar onduidelijk is of Kant het bestaan van dergelijke concepten voor waar aanneemt (zoals ook Locke en Hume), of daarvoor, om de scepticus te overtuigen, wil argumenteren in de transcendentale deductie, vgl. Guyer, *Kant*, 79-80. Deze vraag zal ik zoveel mogelijk in het midden laten.

⁶³ Kant, *Prolegomena*, 4:260.

⁶⁴ Het is niet altijd duidelijk wat Kant precies onder 'ervaring' verstaat. Zo kan hij zeggen dat ervaring 'kennis [is] die door de waarneming een object bepaalt,' en enkele regels later dat 'waarnemingen in de ervaring alleen op toevallige wijze bij elkaar' komen (*KrV*, A176/B218-219.) Ik gebruik de term 'ervaring' in de eerste betekenis. Vgl. Guyer, *Kant*, 80-81.

⁶⁵ Vgl. Kant, *KrV*, B332.

Leibniz en tegen de empiristen dat er voor kennis iets veronderstelt moet worden, namelijk de activiteit van het verstand zelf. Het belang hiervan voor de mogelijkheid van objectieve kennis moet in de komende paragrafen duidelijk worden.

In het voorgaande heb ik over ‘analytische’ en ‘synthetische’ oordelen gesproken. In een analytisch oordeel ligt het predicaat in het subject besloten. Een ontkenning ervan levert een contradictie op.⁶⁶ In een synthetisch oordeel wordt onder meer een predicaat op een subject betrokken dat niet in het subject zelf vervat is.⁶⁷ Hieronder vallen empirische oordelen, zoals ‘ijzer zet uit bij verhitting’. Wat analytische van synthetische oordelen onderscheidt, is dat analytische oordelen een strenge noodzakelijkheid en algemeenheid hebben en dat in synthetische oordelen het predicaat niet in het subject besloten ligt.⁶⁸ Als Hume verdedigt dat metafysische oordelen niet noodzakelijk en algemeen zijn, maar contingent en berustend op ‘gewoonte,’ argumenteert hij daarom dat deze niet analytisch, maar synthetisch zijn. Er is volgens Hume niets dat de noodzakelijkheid kan rechtvaardigen van een synthetisch oordeel. Echter, volgens Kant maakt niet alleen ‘analyticiteit’ dat oordelen noodzakelijk en algemeen zijn, maar ook dat ze a priori zijn.⁶⁹ Kant introduceert daarom a priori synthetische oordelen. Hieronder valt de wiskunde, de natuurwetenschap en ook de metafysica, wat hij respectievelijk argumenteert in de transcendentale esthetica, de transcendentale analytica en de transcendentale dialectica.⁷⁰ In antwoord op Humes claim dat

---

⁶⁶ Leibniz had iets dergelijks verdedigd met zijn ‘noodzakelijke waarheden’.

⁶⁷ De transcendentale deductie moet volgens Guyer tonen dat ‘[t]he possibility of apprehension even as a form of merely empirical knowledge of the self nevertheless implies a priori knowledge of the application of the categories to objects regarded as existing independently of the self.’ De mogelijkheid van a priori synthetische oordelen lijkt Kant soms echter zonder argumentatie aan te nemen. Daarnaast lijkt Kant zich vrijwel niet aan deze definitie van transcendentale deductie te houden en ontwikkelt hij impliciet drie andere methoden die op hun beurt allemaal falen. Vgl. Guyer, *Kant*, 85-87.

⁶⁸ Vgl. Kant, *KrV*, B2-6.

⁶⁹ In praktijk zijn alle analytische oordelen volgens Kant echter a priori.

⁷⁰ Het is onduidelijk of Kant dit argumenteert of veronderstelt. De vraag is of bijvoorbeeld de geometrie volgt uit de transcendentale esthetica of daarin veronderstelt wordt. Guyer, *Kant*, 78-79, zet beide opties tegenover elkaar, zonder tot een conclusie te komen. Dit hangt samen met de vraag of Kant de scepticus of de empirist wil overtuigen.

metafysische oordelen geen objectieve geldigheid hebben, argumenteert Kant hoe a priori synthetische oordelen mogelijk zijn.⁷¹ Dit zal ik nu verder uitwerken.

2.3 Transcendentale esthetica

De transcendentale esthetica is het onderzoek naar de mogelijkheidsvoorwaarden voor zintuiglijkheid. Het gaat niet om de concrete inhoud van aanschouwingen, maar om datgene dat noodzakelijk verondersteld moet worden om aanschouwingen te hebben. Dit kan men volgens Kant achterhalen door ‘de zintuiglijkheid [te] isoleren door er alles uit weg te nemen wat het verstand denkt door middel van zijn begrippen,’ en vervolgens ‘alles [er]van [te] scheiden wat tot de gewaarwording behoort,’ waardoor overblijft ‘wat de zintuiglijkheid *a priori* kan verschaffen,’ namelijk ‘ruimte en tijd.’⁷² Deze aanschouwingen, ruimte en tijd, noemt Kant ‘zuivere intuïties’. Door ruimte een zuivere intuïtie te noemen neemt Kant dus van zowel Leibniz’ relationele opvatting als van de Newtoniaanse absolute opvatting van ruimte en tijd afstand. De aanschouwing van ruimte en tijd is een zuivere voorstelling en daarom noodzakelijk en algemeen voor alle ervaring, wat volgens Kant impliceert dat deze a priori zijn.⁷³ In de ervaring zijn ruimte en tijd werkelijk, maar zij blijven a priori vormen van de aanschouwing en zijn anders dan Leibniz en de Newtonianen veronderstelden daarom niet geldig voor de dingen voorbij de ervaring.

---

⁷¹ Vgl. Kant, *KrV*, B20;22.

⁷² Ibid., A22/B36. Ik bespreek de begrippen in §2.4. Wat Kant hier zegt is dat wanneer van de aanschouwing de begrippen en de voorstelling weggenomen worden de zuivere voorstelling van ruimte en tijd overblijft. Deze zijn daarom niet onderdeel van wat waargenomen wordt en geen onderdeel van de ordening die het verstand in de aanschouwing aanbrengt, maar de mogelijkheidsvoorwaarde voor die ordening. Kant stelt zich de ruimte Euclidisch voor, maar vgl. David Walter Hamlyn, *Westerse filosofie: een geschiedenis van het denken*, vert. Sietske M. Altink, et al. (Atrium, 1988), 267. Volgens Hamlyn is wezenlijk aan ruimte slechts dat ‘meetkunde een zekere conceptuele structuur en een aanschouwing inhoudt.’ Of ruimte Euclidisch is doet volgens hem niet ter zake. De vraag is echter of in een niet-Euclidische ruimte naar Kants begrip voldoende ‘succesiviteit’ en ‘differentie’ gerealiseerd kan worden. Hamlyns verwijzing naar niet-Euclidische ruimte in de relativiteitstheorie staat op gespannen voet met het punt dat hij wil maken. In een dergelijke ruimte is succesiviteit immers afhankelijk van de positie van de waarnemer.

⁷³ Vgl. Guyer, *Kant*, 351.

Kant bespreekt over ruimte en tijd als noodzakelijke voorwaarden voor zintuiglijkheid vier punten.⁷⁴ Ten eerste dat ruimte een a priori vorm van de aanschouwing is die niet, zoals Locke veronderstelt, uit de ervaring geabstraheerd kan worden.⁷⁵ Dit leidt tot de paradoxale claim dat objecten – die altijd ‘ruimtelijk’ zijn – niet kunnen worden waargenomen tenzij ze in ruimte worden waargenomen. Dit moet zoiets betekenen als dat objecten niet gescheiden van elkaar kunnen worden waargenomen behalve wanneer ze in een ruimte waargenomen worden.⁷⁶ Dit gaat in tegen Leibniz’ idee van de identiteit van het onderscheidbare, omdat twee identieke objecten in de ruimte toch gescheiden voorgesteld kunnen worden en dus niet hetzelfde zijn.⁷⁷ Ten tweede dat ruimte ten grondslag ligt aan alle externe ervaring. Objecten zonder ruimte kunnen niet worden aanschouwd.⁷⁸ Ten derde dat ruimte en tijd geen wijzen van denken over de wereld zijn (zie de ‘begrippen’ in §2.4), maar mogelijkheidsvoorwaarden voor het bestaan van de wereld in de ervaring.⁷⁹ Ten vierde dat wat ruimtelijk en tijdelijk wordt waargenomen niet gedacht kan worden eeuwig te duren.⁸⁰ Alles in de ervaring heeft daarom een begin en een eind.

Het idee van de transcendentale esthetica is nu als volgt. Zintuiglijkheid is het passieve vermogen om aangedaan te worden door dingen buiten ons. Alle aanschouwing vangt aan met het leveren van gewaarwordingen door de zintuigen. Dergelijke gewaarwordingen, zoals ‘reuk,’ ‘tast’ en ‘zicht,’ worden door het aanschouwingsvermogen samengevoegd tot een voorstelling. Een in ruimte en

---

⁷⁴ Hoewel het eigenlijk vijf punten zijn, vgl. Hamlyn, *Westerse*, 268-269. De genoemde punten komen uit de transcendentale uiteenzetting. De metafysische uiteenzetting laat ik achterwege.

⁷⁵ Vgl. Locke, *Essay*, 2.12.14, en Kant, *KrV*, A23/B38. Strikt genomen is niet ruimte zelf, maar het *begrip* ‘ruimte’ Kants onderwerp van discussie. Hijzelf laat echter na dat verschil te duiden, vgl. Hamlyn, *Westerse*, 268.

⁷⁶ Vgl. Guyer, *Kant*, 346.

⁷⁷ Vgl. Catherine Wilson, "Leibniz's Influence on Kant," red. Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2012 Edition)*, <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/kant-leibniz/>. §3.

⁷⁸ Vgl. Kant, *KrV*, A24/B38. Ditzelfde geldt voor ‘tijd,’ behalve dat de toevoeging ‘externe’ in dat geval achterwege gelaten kan worden.

⁷⁹ Vgl. *Ibid.*, A25/B39.

⁸⁰ Vgl. *Ibid.*, A25/B40.

tijd gesitueerde voorstelling noemt Kant een aanschouwing. Ruimte en tijd worden dus aan de voorstelling toegevoegd en zijn er geen onderdeel van.⁸¹ Kant beaamt dus met de empiristen dat alle kennis met ervaring begint, maar '[h]oewel onze kennis begint *met* ervaring, ontspringt daarom niet alle kennis *uit* de ervaring.'⁸²

Anders geformuleerd: wanneer in de aanschouwing een object van a naar b beweegt, heeft dit een empirisch en een zuiver aspect. Het empirische zijn de kwaliteiten van het concrete object, bijv. reuk, smaak en kleur.⁸³ Het zuivere aspect is tijd en ruimte, toegevoegd door de zintuiglijkheid. Deze toevoeging is noodzakelijk, omdat niets aan ons kan verschijnen dat niet tenminste tijdelijk is. Wanneer ik iets gewaarwordt, 'duurt' die gedachte immers even. Iets dat geen tijd kent, kan door mij niet waargenomen worden. Wat Kant hieruit concludeert is dat ruimte en tijd de aanschouwingen mogelijk maken, maar de noumenale wereld voorbij de ervaring onkenbaar is, omdat deze niet in de aanschouwing verschijnt.⁸⁴ Ik kan die wel *dénken*, maar er geen kennis over hebben. Maar dan zijn we voorbij het aanschouwingsvermogen bij het verstand gekomen en bevinde we ons in de transcendentale analytica.

2.4 Transcendentale analytica

Aanschouwingen alleen leveren geen kennis op. Daarvoor moet de aanschouwing worden *bepaald*, dat wil zeggen dat het verstand door te oordelen aanschouwingen met elkaar verbindt. In de transcendentale analytica doet Kant daarom twee dingen. Ten eerste een rechtvaardiging of deductie geven van de categorieën waarmee het verstand aanschouwingen bepaalt. Hij geeft daarvoor een trans-

---

⁸¹ Strikt genomen is alle innerlijke gewaarwording tijdelijk en de uiterlijke gewaarwording ruimtelijk én tijdelijk. De differentiatie die door zintuiglijkheid wordt aangebracht is de reden dat zintuiglijke prikkels niet als één geheel op ons afkomen, maar dat we verschillende objecten onderscheiden. Ruimte en tijd zijn daarom noodzakelijke voorwaarden voor objecten.

⁸² Kant, *KrV*, B1. Kant spreekt in dit stadium echter niet van kennis, omdat er nog geen begrippen op de aanschouwing betrokken zijn.

⁸³ Te denken valt in dit verband aan wat Locke 'secundaire kwaliteiten' noemt.

⁸⁴ Vgl. *Ibid.*, A27/B43.

cedentale deductie over waarom de categorieën noodzakelijke voorwaarden voor objectieve ervaring zijn en een metafysische deductie over welke categorieën er zijn. Het gaat er dus om te tonen hoe objectieve kennis mogelijk is. In de B-versie argumenteert Kant tegen Humes opvatting dat er impressies en ideeën kunnen bestaan waarvan het onduidelijk is waaraan ze toebehoren.⁸⁵ Om voorwerp van een oordeel te zijn, moet een voorstelling object van de gedachte kunnen zijn van degene die het oordeel vormt.⁸⁶ Een voorstelling is altijd *iemand's* voorstelling. Bewustzijn van een extern object impliceert bewustzijn van het zelf. Anders dan Hume dacht, is het begrip 'zelf' daarom niet slechts een bundel van percepties, maar een noodzakelijke voorwaarde voor bewustzijn van externe objecten.⁸⁷ Het garandeert de eenheid van de voorstelling. Uiteindelijk komen de A- en de B-versie op hetzelfde punt: de synthese van het ervaringsoordeel veronderstelt categorieën volgens welke deze synthese plaatsvindt, en wel op zo'n manier dat die categorieën gedacht kunnen worden op één subject betrekking te hebben.

Zoals gezegd worden in de aanschouwing objecten gevormd, maar nog niet bepaald. De categorieën zorgen voor de bepaling van de voorstelling en brengen zo eenheid in de in ruimte en tijd gesitueerde voorstelling (vgl. 2.5).⁸⁸ Categorieën zijn dus concepten die algemeen en noodzakelijk zijn voor alle voorstelling. Een concept is een woord dat op verschillende dingen in de aanschouwing van toepassing is. Door middel van concepten determineert het verstand objecten in de aan-

---

⁸⁵ Vgl. Hamlyn, *Westerse*, 270-271.

⁸⁶ Vgl. Kant, *KrV*, B131-132. Wat de implicaties voor het 'zelf' betreft lijkt dit op Locke, *Essay*, 1.2.5. Het blijft echter onduidelijk wat Kant precies bedoelt, namelijk óf dat ik geen voorstelling kan hebben waar ik mij niet bewust van ben, óf dat ik me niet bewust kan zijn van een voorstelling zonder te onderkennen dat het *mijn* voorstelling is. Vgl. Guyer, *Kant*, 141.

⁸⁷ Guyer, *Ibid.*, 139-140, geeft aan dat volgens Kant-geleerde Allison uit de eenheid van het zelf de mogelijkheid van oordelen volgt. Deze oordelen veronderstellen op hun beurt de categorieën. Kant lijkt niet verder te komen dan het analytische oordeel dat wanneer verschillende voorstellingen een enkelvoudig zelf toebehoren deze voorstellingen met elkaar verbonden moeten zijn. Dergelijke kennis is echter niet synthetisch en dat maakt Kants analyse van het zelf, in theorie afgeleid uit een transcendentale deductie, in dit opzicht problematisch.

⁸⁸ N.B. tijd en ruimte zijn geen begrippen maar zuivere vormen van de aanschouwing. We kunnen ons een aanschouwing voorstellen waar nog geen begrippen op betrokken zijn, maar niet een aanschouwing die niet tenminste tijdelijk is.

schauwing. Concepten die volgens Kant op alle voorstellingen van toepassing zijn, zoals ‘eenheid,’ ‘realiteit,’ ‘causaliteit’ en ‘mogelijkheid’ noemt hij zuivere verstandsbegrippen of categorieën. Kant leidt deze categorieën af van de tafel van mogelijke oordelen van het verstand.⁸⁹ Anders gezegd: het verstand kan hypothetische, apodictische en ontkennde oordelen vellen, omdat het over respectievelijk de categorieën causaliteit, noodzakelijkheid en negatie beschikt.⁹⁰ Zinlijkheid, dat aanschouwingen levert, en verstand, dat de begrippen of categorieën levert waarmee de aanschouwingen bepaald worden, zijn beide mogelijkheidsvoorwaarden voor kennis. De zinlijkheid verschaft aanschouwingen die door het verstand onder begrippen gebracht worden. De verbinding tussen aanschouwing en de begrippen vindt plaats in het oordeel.⁹¹

Kant argumenteert dat de categorieën subjectief zijn omdat ze aan het verstand worden ontleend, maar toch objectieve geldigheid hebben, omdat ze op alle objecten in de aanschouwing van toepassing zijn.⁹² Kant onderscheidt empirische en strikte, zuivere ervaringsoordelen. In het oordeel ‘Deze bal is zwaar’ wordt een eigenschap (predicaat) aan een substantie (subject) toegevoegd.⁹³ Eigenschap en substantie zijn twee van de twaalf categorieën. De categorieën stellen ons in

---

⁸⁹ Vgl. Kant, *KrV*, A70/B95.

⁹⁰ Dit geldt mutatis mutandis voor alle andere categorieën en bijbehorende oordelen.

⁹¹ Wanneer voorstellingen ‘elke andere geheel vreemd zou zijn [...] zou er nooit zoiets als kennis ontstaan, die een geheel van vergeleken en verbonden voorstellingen vormt.’ (Kant, *KrV*, A97; vgl. B129-130). Voorstellingen moeten daarom in oordelen samengevoegd worden. Aristoteles probeerde al de grondvormen van alle oordeelsverbanden van begrippen in kaart te brengen en Kant neemt dit over. Hij geeft een tafel van oordeelsvormen met vier klassen waaronder de begrippen met aanschouwingsinhouden kunnen worden gebracht, namelijk kwantiteit, kwaliteit, relatie en modaliteit. Voor de volledige tafels, zie *ibid.*, A68-70/B93-95.

⁹² Kant suggereert dat dit noodzakelijk is voor de eenheid van het denken die hij als voorwaarde voor ervaring beschouwd. Anderzijds argumenteert hij dat de wetmatigheid het objectieve van het subjectieve onderscheid (vgl. Tetens). Dat wetmatigheid eigen is aan wat objectief is, is bijna een analytisch statement. Deze onzuiverheid komt in heel de *KrV* voor. Beide claims zijn echter weinig overtuigend; de eerste vanwege de analytische en de tweede in ieder geval voor Leibniziaanse lezers, vgl. Guyer, *Kant*, 73-75.

⁹³ Dit moet niet worden verward met het veronderstellen van een ‘substantie’ als drager van bepaalde accidenten, zoals Locke veronderstelt. Kant verzet zich nadrukkelijk tegen een dergelijke positie. Vgl. *Ibid.*, 210-211.

staat om aanschouwingen tot objecten te ordenen en om van ervaringsoordelen ('Ik vind deze bal zwaar') tot zuivere oordelen ('Alle materie is zwaar') te komen.

De vraag is nu hoe dergelijke a priori categorieën betrekking kunnen hebben op voorwerpen van de ervaring en hoe deze categorieën kennis mogelijk maken. We hebben in de bespreking van causaliteit gezien dat sommige filosofen verdedigden dat causaliteit de daadwerkelijke uitoefening van krachten tussen twee objecten is, namelijk aanhangers, waaronder de voorkritische Kant, van *physical influx*. Hume en andere empiristen verwierpen de gedachte dat causaliteit waargenomen kan worden en Kant stemt in de *KrV* met hen in. Echter, causaliteit stamt niet uit de ervaring, maar uit het verstand. Dit betekent dat het verstand op alles in de aanschouwing de categorieën betreft, en omdat de categorieën a priori zijn, betekent dit dat causale relaties in de ervaring algemeen en noodzakelijk zijn. Wat wij 'natuur' noemen is dus de wetmatige ordening van verschijnselen gelegen in het verstand. Leibniz en Hume veronderstelden beiden dat het verstand op een objectieve werkelijkheid betrokken moet worden, waarbij Leibniz de mogelijkheid daarvan verdedigde en Hume de onmogelijkheid ervan. Beiden gingen volgens Kant echter in beginsel de fout in door de 'natuur' als iets externs te beschouwen. Niet het verstand vormt zich naar de natuur, maar de natuur vormt zich naar het verstand.

2.5 Transcendentale dialectiek

Er bestaat een wederzijdse afhankelijkheidsrelatie tussen begrippen en aanschouwing, want '[g]edachten zonder inhoud zijn leeg, aanschouwingen zonder begrippen zijn blind. Daarom is het voor ons net zo noodzakelijk begrippen zintuiglijk te maken (d.w.z. het object in de aanschouwing aan hen toe te voegen), als aanschouwingen begrijpelijk te maken (d.w.z. ze onder begrippen te brengen).' Het onder begrippen brengen van de aanschouwing is een functie van het verstand. De metafysica reikt vanwege het bovenstaande precies even ver als het domein van de ervaring. We kunnen nu Kants opening van de A-versie van de *KrV* begrijpen:

De menselijke rede treft in een bepaalde type van haar kennis het bijzondere lot dat ze door vragen wordt geplaagd die ze niet kan afwijzen, omdat ze haar door de aard van de rede zelf worden opgegeven; die ze echter ook niet kan beantwoorden, daar ze het vermogen van de menselijke rede volledig overstijgt.⁹⁴

Kant maakt een onderscheid tussen regulatieve en constitutieve principes. Constitutieve principes bepalen door middel van de categorieën de ervaring en vatten het bijzondere dus onder het algemene. Dit is in de bespreking van de transcendentale esthetica en de transcendentale analytica aan bod gekomen. Het kenvermogen kan echter ook het algemene bij het bijzondere zoeken. Dan is het niet constitutief, maar regulatief. Het spreekt dan over concepten van noumenale objecten of over ‘extrapolaties’, dat wil zeggen ver doorgevoerde gevolgtrekkingen, van de categorieën. Zo kan het geloof in een ‘goede God’, die niet in de aanschouwing verschijnt, bijvoorbeeld als regulatief principe worden gebruikt in de ethiek, of kan een principe als ‘Ockhams scheermes’ worden gebruikt in de natuurwetenschap, zonder dat er objectieve kennis over mogelijk is. De rede zoekt in de concrete ervaring naar algemene wetten, maar deze wetten gaan wat in de ervaring verschijnt ver te boven en kunnen daar dus niet objectief uit gekend worden.

De transcendentale dialectica spreekt over deze regulatieve ‘ideeën,’ zoals de esthetica over de aanschouwing en de analytica over de categorieën en de oordelen spreekt. De ideeën van de rede zijn regulatieve beginselen die het verstand vertellen volgens welke principes dit moet werken. Het verstand verbindt begrippen tot oordelen en de rede trekt uit oordelen conclusies middels sluitredenen. Men kan het ook zo zien. De zinlijkheid maakt van verschillende gewaarwordingen een aanschouwing. Het verstand vat verschillende aanschouwingen onder één oordeel. De rede vat verschillende oordelen onder één eindoordeel of conclusie. De rede zoekt dus naar de hoogste staat van eenheid van kennis.⁹⁵ Maar die eenheid gaat het vermogen van de rede te boven, omdat de rede put uit wat het verstand haar aanreikt, en wat het verstand haar aanreikt, is gebaseerd

---

⁹⁴ Kant, *KrV*, Avii.

⁹⁵ Kant, *KrV*, A650-668/B678-696.

op de samengevoegde gewaarwordingen van aanschouwingen, terwijl de rede de wereld voorbij de ervaring bevraagt. Dit kan de rede doen door de categorieën te betrekken op bijvoorbeeld God, maar dat levert geen kennis op omdat God onmogelijk in de aanschouwing kan verschijnen. De rede kan dus oordelen vellen over zaken als God en de noumenale wereld, maar kan daar geen objectiviteit over claimen. Kennis over die zaken is dus onmogelijk.

Kant argumenteert dat de mogelijkheid van categorische, hypothetische en disjunctieve oordelen de rede tot bepaalde oordelen over de wereld brengt. De categorische oordelen leiden tot de idee van het psychologische, dat wil zeggen de ziel. Alle oordelen moeten dusdanig verbonden worden dat het lijkt alsof ze op een eenheid, de ziel, betrekking hebben. De hypothetische oordelen leiden tot het idee van de kosmologische, dat wil zeggen de wereld. Alle verschijnselen moeten dusdanig verbonden worden dat het lijkt alsof zij op een eenheid, de wereld, betrekking hebben. De disjunctieve oordelen leiden tot het idee van het theologische, dat wil zeggen God. Het verstand moet denken alsof er een eerste oorzaak achter de wereld zit. Een kritiek van de zuivere rede kan tonen dát en hóe deze gedachten gedacht kunnen worden, maar meer ook niet. Wil het iets definitiefs zeggen over bijvoorbeeld het bestaan van God, dan vervalt het in antinomieën, dat wil zeggen onoplosbare contradicties, omdat het de categorieën dan betreft op iets dat niet in de aanschouwing verschijnt. Metafysica is dus mogelijk in zoverre ze niet speculatief is; in zoverre ze niet de grenzen wil doorbreken die door de analyse van het verstand en de rede aan het licht zijn gekomen.

2.6 Samenvatting

Laat ik nu enkele lijnen bij elkaar brengen. Allereerst dat Kants analyse van het kenvermogen, met het onderscheid tussen wat de aanschouwing en wat het verstand aan de ervaring bijdraagt, Kants antwoord op Humes twijfel is. Hiermee verbindt Kant het empirisme en het rationalisme, maar laat hij van het eerste het sceptische en van het tweede het dogmatische achterwege. De categorieën of zuivere verstandsbegrippen die het verstand op de aanschouwing betreft garanderen de objectiviteit van de ervaring. Hiermee wordt Humes kritiek, namelijk

dat ervaring nooit objectief kan zijn, door Kant gepareerd. Eén van de categorieën is causaliteit. Causale relaties bestaan dus niet in de wereld voorbij de ervaring, maar constitueren de ervaring doordat het verstand de categorie causaliteit op de aanschouwing betreft. Om die reden zijn de verschijningen in de aanschouwing aan causale wetten onderworpen.

Uit het voorgaande volgen de grenzen van de metafysica. Kant verwerpt de metafysica van Leibniz en Wolff, omdat deze spreekt over dingen buiten de aanschouwing, zoals God en monaden. Daarover kán gesproken worden omdat de categorieën op bijvoorbeeld God betrokken kunnen worden, maar kennis levert dit niet op, omdat God niet in de aanschouwing kan verschijnen. Metafysische kennis is dus mogelijk zolang ze zich beperkt tot wat in de aanschouwing is gegeven. Die metafysica heeft volgens Kant twee delen. De metafysica van de natuur formuleert de grondslagen van de natuurfilosofie. De metafysica van de zeden formuleert de grondslagen van de rechtsleer en de deugdleer, welke beide uitgaan van het begrip ‘vrijheid’. Een bespreking daarvan valt echter buiten het bereik van deze scriptie.

Conclusie

De hoofdvraag van deze scriptie is de volgende: ‘Hoe moet het antwoord van Kant op Humes twijfel in de *KrV* worden begrepen in het licht van de heersende ideeën over causaliteit, kenvermogen en metafysica in het 18e-eeuwse Duitsland?’ Ik breng de hoofdlijnen van het antwoord op deze vraag samen. Vervolgens schets ik enkele mogelijkheden voor verder onderzoek.

Kant verbindt wat causaliteit betreft in de *KrV* grofweg twee posities met elkaar. Allereerst rationalistische theorieën die benadrukken wat de rede en het verstand denken. Een deel hiervan is volgens Kant gerechtvaardigd, namelijk datgene dat het verstand op wat gegeven is in de aanschouwing betreft. Het overige denken is speculatief. Daarnaast empiristische theorieën die bepaalde categorieën uit de extramentale werkelijkheid halen. Hume benadrukt dat causaliteit een noodzakelijkheid veronderstelt die niet in de ervaring verschijnt en toont daarmee dat deze positie voor ideeënkennis, dat wil zeggen kennis die algemeen en noodzakelijk is voor alle ervaring, onhoudbaar is. Kant beschouwt alles dat in de aanschouwing verschijnt als kenobject en houdt daarmee de mogelijkheid van empirische kennis in stand. Zowel de rationalisten als de empiristen veronderstellen echter in beginsel dat als causaliteit objectief werkelijk is het een eigenschap van de dingen moet zijn. Kant argumenteert dat causaliteit geen eigenschap van de dingen, maar een bepaling van het verstand is en daarom een strenge noodzakelijkheid heeft.

Dan wat betreft de analyse van het kenvermogen. Kant argumenteert dat causaliteit een categorie is waarmee het kenvermogen de aanschouwing bepaalt, zoals ook Reid – maar zonder dit te rechtvaardigen – causaliteit als een constitutief principe van het kenvermogen beschouwde. Hume had, zoals Tetens analyseerde, in plaats van het *concept* causaliteit de ervaring door ‘gewenning’ of ‘gewoonte’ van causaliteit verworpen als bron voor kennis. Deze door Tetens opgemerkte fout van Hume, namelijk het niet onderscheiden van het concept causaliteit en de waarneming ervan, brengt Kant op de gedachte objectiviteit anders te denken. Met Tetens accepteert Kant dat ‘objectiviteit’ in feite ‘onveranderlijke sub-

jectiviteit' is. Verder verdedigt Kant met Tetens dat causale relaties, en dus metafysische oordelen, synthetisch a priori zijn. Voor Hume waren metafysische oordelen slechts synthetisch en kenbaar uit de ervaring. Dat Kant metafysische oordelen a priori noemt, heeft als gevolg dat metafysische oordelen noodzakelijk en algemeen voor alle ervaring zijn. Metafysica als harde wetenschap is daardoor mogelijk. Kant gebruikt Humes scepticisme om dogmatische metafysica van haar ongeoorloofde claims te ontdoen, maar bouwt, anders dan Hume, vervolgens een 'nieuwe metafysica' op die binnen de grenzen van de rede blijft.

Hiermee is een voorlopig antwoord op de vraag hoe Kants antwoord op Humes twijfel in de *KrV* moet worden begrepen in het licht van de heersende ideeën over causaliteit, kenvermogen en metafysica in het 18e-eeuwse Duitsland geformuleerd. In Kants zoektocht naar de fundering van een nieuwe metafysica is de analyse van het kenvermogen, waarvan Kant de noodzaak door Hume inzag, dus essentieel. De vraag die Kant heeft willen beantwoorden is hoe metafysica mogelijk is, maar deze vraag heeft hij evengoed bij Leibniz, Wolff en andere rationalisten opgedaan als bij Hume en andere empiristen. Zoals ik heb laten zien, loopt deze vraag als rode draad door zijn voorkritische werk. Hume brengt Kant dus tot een antwoord op een vraag waar hij al langer mee worstelde. Dit antwoord brengt dé filosofische thema's van de 18e eeuw bij elkaar, waarvan ik hier slechts causaliteit, kenvermogen en metafysica heb besproken, maar waaraan men zondermeer bijvoorbeeld ethiek en esthetiek kan toevoegen.

Dat betekent uiteraard niet dat het onderzoek naar Kant voltooid is. Het kan op verschillende manieren worden voortgezet, maar ik zal me tot twee wegen beperken. Allereerst een uitwerking van wat hierboven geschetst is. Belangrijke namen als Mendelssohn, Feder en anderen zijn slechts kort aan bod gekomen, maar hun belang voor Kants filosofie en de oplossingen die zij aandragen voor het probleem dat Hume schetst, kunnen verder licht werpen op de vragen die in deze scriptie aan de orde zijn gekomen. Verder kan een uitgebreidere analyse van de voor- en receptiegeschiedenis van de *KrV* dit werk meer in een idee-historisch landschap plaatsen. Ten tweede moet de analyse van de *KrV* verder worden uitgewerkt in relatie tot de *KpV* en bijvoorbeeld de *Grundlegung zur Me-*

taphysik der Sitten (1785). De verschillen tussen de analyse van het kenvermogen en de rede in bijvoorbeeld de *KrV* en de *KpV* kunnen verder licht werpen op de thema's die hier zijn besproken. Een analyse van welke van die verschillen door de *KrV* worden opgeworpen en welke kwesties uit zijn voorkritische periode stammen, draagt bij aan de kennis van het intellectuele klimaat van het voorkritische Duitsland in de 18^e eeuw.

Verder onderzoek is dus zowel in de breedte als in de diepte mogelijk. Een volledige analyse vereist dat er veel meer wordt besproken dan hier besproken is, en dat wat hier is besproken veel verder uitgediept wordt. Wat in deze scriptie is beschreven, is dus het topje van de ijsberg. Maar het is wel een begin.

Bibliografie

Primaire literatuur

- Hume, David. *Enquiry Concerning Human Understanding*. New York: Dover Publications, 2004. 1748.
- . *A Treatise of Human Nature*. Dover Publications, INC2003. 1739-1740.
- Kant, Immanuel. *Correspondence*. Vertaald door Arnulf Zweig. The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant. Redactie door Paul Guyer en Allen W Wood: Cambridge UP, 1999.
- . *Kritiek Van De Zuivere Rede*. Vertaald door Jabik Veenbaas en Willem Visser. Amsterdam: Boom, 2004. 1781.
- . *Prolegomena*. Vertaald door Willem Visser en Jabik Veenbaas. Amsterdam: Boom, 2012. 1783.
- . *Selected Pre-Critical Writings and Correspondence with Beck*. Vertaald door G.B. Kerferd en D.E. Walford. Manchester UP, 1968.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Die Philosophischen Schriften Von Gottfried Wilhelm Leibniz*. Berlin: Weidman, 1875-1890.
- . *New Essays on Human Understanding*. Vertaald door Peter Remnant en Jonathan Bennett. Cambridge UP, 1982. 1765.
- . *Theodicy*. Vertaald door E.M. Huggard. Yale UP, 1952. 1710.
- Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*. 1690. 1689.
- Malebranche, Nicolas. *The Search after Truth: Elucidations of the Search after Truth*. Cambridge UP, 1997. 1674-1675.
- Oswald, James. *An Appeal to Common Sense in Behalf of Religion*. London: J. Hughs, 1768.
- Reid, Thomas. *An Inquiry into the Human Mind, on the Principles of Common Sense*. London: Thomas Tegg, 1823. 1764.

Secundaire literatuur

- Ameriks, Karl. "The Critique of Metaphysics: Kant and Traditional Ontology." In *The Cambridge Companion to Kant*, redactie door Paul Guyer, 249-279: Cambridge UP, 1992.
- . *Kant's Theory of Mind: An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason*. Oxford UP, 1982.
- Beck, Lewis White. *Essays on Kant and Hume*. Yale UP, 1978.
- . "Hume in Der Deutschen Aufklärung: Umriss einer Rezeptionsgeschichte." By Gunter Gawlick; Lothar Kreimendahl." *Eighteenth-Century Studies* 21, no. 3 (1988): 405-408.
- Beiser, Frederick C. "Kant's Intellectual Development: 1746-1781." In *The Cambridge Companion to Kant*, redactie door Paul Guyer, 26-61: Cambridge UP, 1992.

- . "Scottish Common Sense in Germany, 1768-1800. By Manfred Kuehn." *Eighteenth-Century Studies* 22, no. 4 (1989): 632-635.
- Bell, Martin. "Hume on Causation." In *The Cambridge Companion to Hume*, redactie door David Fate Norton en Jacqueline Taylor, 147-176. Cambridge UP, 2008.
- De Pierris, Graciela en Michael Friedman. "Kant and Hume on Causality." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2013 Edition)*, redactie door Edward N. Zalta 2013. <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/kant-hume-causality/>.
- Friedman, Michael. "Causal Laws and the Foundations of Natural Science." In *The Cambridge Companion to Kant*, redactie door Paul Guyer, 161-199: Cambridge UP, 1992.
- Gawlick, Gunter en Lothar Kreimendahl. *Hume in Der Deutschen Aufklärung: Umrisse Einer Rezeptionsgeschichte*. Forschungen Und Materialien Zur Deutschen Aufklärung. Stuttgart: Fromann Holzboog, 1987.
- Guyer, Paul. *Kant and the Claims of Knowledge*. Cambridge UP, 1987.
- . *Knowledge, Reason, and Taste: Kant's Response to Hume*. Princeton UP, 2008.
- Hamlyn, David Walter. *Westerse Filosofie: Een Geschiedenis Van Het Denken*. Vertaald door Sietske M. Altink, Kathleen M. Rutten, Jos Thielens en Robbert Adrianus Veen. Atrium, 1988.
- Jolley, Nicholas. "Leibniz and Occasionalism." In *Causality and Mind. Essays on Early Modern Philosophy*, redactie door Nicholas Jolley, 135-150: Oxford UP, 2013.
- Kail, P.J.E. "Causality." In *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy*, redactie door Aaron Garrett, 188-201: Routledge, 2014.
- Kuehn, Manfred. "David Hume and Moses Mendelssohn." *Hume Studies* 11, no. 2 (1995): 197-220.
- . "Kant's Conception of 'Hume's Problem'." *Journal of the History of Philosophy* 21, no. 2 (1983): 175-193.
- . "Reason and Understanding." In *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy*, redactie door Aaron Garrett, 167-187: Routledge, 2014.
- . "The Reception of Hume in Germany." In *The Reception of David Hume in Europe*, redactie door Peter Jones. The Reception of British and Irish Authors in Europe, 98-138. London: Thoemmes Continuum, 2005.
- . *Scottish Common Sense in Germany, 1768-1800: A Contribution to the History of Critical Philosophy*. Cambridge UP, 1987.
- Laywine, Alison. *Kant's Early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy*. Vol. 3: Ridgeview Pub Co, 1993.

- Loeb, Louis E. *From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy*. Ithaca: Cornell UP, 1981.
- Polonoff, Irving. "Force, Cosmos, Monads and Other Themes of Kant's Early Thought." *Kant-Studien Ergänzungsheft* 107 (1973).
- Robinson, Howard. "Substance." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2014 Edition)*, redactie door Edward N. Zalta 2014. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/substance/>.
- Shell, Susan Meld. *The Embodiment of Reason: Kant on Spirit, Generation, and Community*. University of Chicago Press, 1996.
- Watkins, Eric. "The Development of Physical Influx in Early Eighteenth-Century Germany: Gottsched, Knutzen, and Crusius." *The Review of Metaphysics* 49 (1995): 295-339.
- . *Kant and the Metaphysics of Causality*. Cambridge UP, 2005.
- . "Kant's Theory of Physical Influx." *Archiv für Geschichte der Philosophie* 77, no. 3 (1995): 285-324.
- Waxman, Wayne. "Kant's Humean Solution to Hume's Problem." In *Kant and the Early Moderns*, redactie door Daniel Garber en Béatrice Longuenesse: Princeton UP, 2008.
- Wilson, Catherine. "Leibniz's Influence on Kant." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2012 Edition)*, redactie door Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/kant-leibniz/>.
- Winkler, Kenneth P. "Kant, the Empiricists, and the Enterprise of Deduction." In *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, redactie door Paul Guyer, 41-72: Cambridge UP, 2010.